

УДК 903.4 (477.8-17) “00/00” (093)

БУЖАНИ ЯК ЕТНІЧНИЙ ТА ДЕРЖАВОТВОРЧИЙ ЧИННИК У ДАВНІЙ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Петро Довгань

Інститут археології Львівського національного університету імені Івана Франка

79000 вул. Університетська, 1
Львів, Україна

Розглянуто питання племінного періоду в історії становлення та утворенні Києворуської держави. Головну увагу приділено літописним бужанам та їхній можливій участі в етнічних та державотворчих процесах в історії давньої України.

Ключові слова: племя, дуліби, бужани, волиняни, літопис.

Постановка проблеми. Одним із найважливіших періодів у становленні та утворенні першої держави східних слов'ян – Київської Русі – є так званий племінний період в історичному процесі їхнього розвитку, тобто VIII–X століття [3. С. 139]. Однак незважаючи на історіографічну зацікавленість зазначеним питанням, цей часовий проміжок вивчений найменше. Причин тут, на наш погляд, декілька. Це і недостатня джерельна база, поверхневе та інколи тенденційне її вивчення, джерельні розбіжності (невідповідність одних і тих же повідомлень у різних редакціях і списках) і наявність певних штамтів у вивченні проблем племінного періоду, а також недостатня увага до вивчення історії окремих племен. Наприклад, із досить значної кількості племінних союзів – за різними даними, від восьми [3. С. 235] до тринадцяти [4. С. 26], – безпосередньо історії вивчення окремих із них присвячено сім наукових праць. Це дослідження В. В. Седова [35. С. 45–62; 36. С. 112–125], Б. О. Рибаківа [32. С. 81–105; 33; 34. С. 258–284], Б. О. Тимошука [39. С. 214–218], Д. Н. Козака [18. С. 151–154]. Більша частина із них, однак, висвітлює історію північно-східної (дреговичів, кривичів, в'ятичів) та південної (полян, сіверян, уличів) груп союзів літописних племен. Що ж стосується південно-західної групи племен, то зацікавленість виявлено лише до двох із них: хорватів [39. С. 214–218] та дулібів [18. С. 151–154]. Тиверці, волиняни, древляни, бужани й досі перебувають поза увагою дослідників. З огляду на це наше зацікавлення бужанами не потребує окремої аргументації щодо актуальності дослідження. Зазначимо, що бужани, як об'єкт дослідження, є каменем спотикання серед істориків та археологів уже близько півтора століття. Проблема полягає в тому, що думки дослідників стосовно бужан розходяться в діаметрально протилежних напрямках: від питань, чи бужани – це одне із назв одного і того ж племені в хронологічній послідовності (дуліби–бужани–волиняни), чи окрема етнічна спільність, яка входила до союзу дулібів, аж

до повного заперечення їхнього існування як племені. Останнім часом з'явилась ще така думка: бужани і волиняни – дві частини від єдиного племені дулібів після розгрому їх аварами. Історіографію поставленої проблеми розглянемо нижче. Тут, на нашу думку, потрібно уточнити ще один момент, який торкається як згаданого вище питання, так і всього племінного періоду в історії слов'ян. Він стосується термінології, точніше, безпосередньо терміна “плем'я” та похідних від нього назв – племінні союзи, центри, об'єднання, території, зв'язки тощо.

Коротко розглянемо це питання у двох аспектах – джерелознавчому та етнографічному. Щодо джерелознавства, то в жодному з відомих писемних джерел, у тому числі й літописі Нестора, термін “плем'я” для характеристики полян, древлян, дулібів чи інших етнокультурних спільнот не вжитий. Він з'явився в історіографічних дослідженнях у XVIII ст. [6. С. 284]. З погляду етнографії термін “плем'я” характеризує етнічні групи первісності, основою яких був рід, що ніяк не підходить для VIII–X ст., коли основою суспільства у слов'ян була велика патріархальна сім'я. З огляду на це окремі дослідники, замінили його іншим. Наприклад, П. Н. Третяков уважав древлян, тиверців та інших не племенами, а територіально-політичними союзами [42. С. 187]. З ним погоджувалися В. В. Мавродін [22. С. 67] та М. Ю. Брайчевський [6. С. 284]. І. Я. Фроянов уважав згаданий термін винаходом істориків, який увійшов у вжиток через непорозуміння [44. С. 63]. В одній з останніх праць Б. О. Тимошук також наголошував на цьому, пропонуючи замість терміна “плем'я” користуватися поняттями “первісні княжіння”, “племінні княжіння”, “ранньодержавні княжіння” – кожний термін для певного періоду історії тої чи іншої групи слов'ян [40. С. 11–13]. Водночас дослідник, визнаючи, що “серед істориків немає однозначної думки про сутність “племінних княжінь”, і далі користується терміном “плем'я” в різних варіантах, правда, беручи його в лапки, що не змінює питання по суті. Запропонований О. Г. Овчинниковим термін “конфедерація” (конфедерація полян, конфедерація дулібів тощо) більш практичний і зрозумілий, однак він не прижився в історіографії [25. С. 157].

Стосовно зазначеного вище наведемо такі міркування. Термін “плем'я” та похідні від нього значення, хоч і “неправильний”, але чіткіший і, головне, звичніший, ніж новозапропоновані “правильні” терміни, які є незвичними і деякою мірою не до кінця зрозумілими. Слова “плем'я” немає в джерелах, але ж немає і “Київської Русі”, однак цей термін, як і термін “плем'я”, міцно утвердився в історичній літературі і має таке широке застосування, що не потребує підтвердження. Це своєрідна аксіома, тому не потрібно замінювати його якимось іншим, теж штучним, терміном. На нашу думку, тут не треба “вигадувати колесо”, а користуватися літописними термінами – поляни, древляни, уличі тощо, вживаючи, де потрібно, і звичне слово “плем'я”.

Об'єктом нашого дослідження буде літописне плем'я бужан у кількох аспектах – топографічному, географічному, етнічному та державотворчому. Наголосимо, що більшість авторських думок і поглядів, висловлених тут, є гіпотетичними. Ми маємо на меті започаткувати вивчення поставленої проблеми, а не її вирішення. Питання вивчення історії бужан у всіх перелічених аспектах відкриті.

Локалізація. Перш ніж перейти до огляду джерел та історіографії, вважаємо за потрібне проаналізувати питання локалізації об'єкта дослідження. Це зумовлено кілько-

ма причинами. Першорядні з них можна сформулювати так: де ж проживали літописні бужани; уздовж берегів якої ріки – Західного чи Південного Бугу; який гідронім став основою назви їхнього племінного центру і, відповідно, назви племені; як називали племінний центр бужан: Бужськ (Бужеськ) чи Божський?

Як не дивно, у літературі немає одностайної позиції щодо поставлених запитань, зате вистачає хибних думок і перекручень. Це зумовлено, перш за все, літописними різночитаннями відповідних текстів, які стосуються дулібів, бужан і волинян [21. С. 6, 8; 30. Стп. 12–13; 31. Стп. 8–9] (це питання детальніше розглянемо далі). Найбільшу ж плутанину, на наш погляд, тут створили покажчики до літописних джерел. Наприклад, у географічному покажчику до Іпатіївського літопису на відповідну букву є таке (оригінал написання збережено. – П. Д.): Бужск (Божекск, Божьск, Божьский, Бозск, Бужьиск), г. на Юж. Буге [31. Стп. 35]. Аналогічна ситуація і в географічному покажчику до Лаврентіївського списку, де Буг і Бог, Бужськ і Божськ ототожнено [30. С. 557]. Трохи ліпше з сучасними українськими виданнями літописів та покажчиками до них, зокрема, з Літописом Руським [21] (розглянуті вище літописні списки, хоч і видані 2001 р., однак є репринтними перевиданнями видання 1908 р. (Іпатіївського) та 1926–1928 р. (Лаврентіївського)). Тут уже Божськ і Бужськ чітко розмежовані й розміщені у своїх географічних та політичних середовищах: перший – у Київській (Болохівській) землі, другий – у землі Волинській, на березі Західного Бугу [21. С. 541–542]. Більше ясності тут і тоді, коли заходить мова про назви рік Буг і Бог: наведена їхня чітка локалізація, лише Буг подано як різнонаписання Богу [21. С. 542].

Неясності у текстах джерел та перекручення у покажчиках до них, особливо на початку та в першій половині ХХ ст., спричинилися до хибних думок та непорозумінь в історіографії. Наприклад, розглянемо дослідження двох відомих учених – Б. О. Рибаківа [34] та М. Ю. Брайчевського [6. С. 179–390]. Перший з них у праці “Киевская Русь и русские княжества XII–XIII вв.” наголосив, що розшифрування літописних фраз про місце проживання дулібів, бужан і волинян утруднене, оскільки в одному випадку літописець каже, що дуліби жили “по Богу” (у сучасній транскрипції, за літописом – “по Бьгу”), в іншому, що бужани з волинянами жили “по Бугу” і невідомо, назву якої саме ріки Нестор мав на увазі – Західного чи Південного Бугу. А якщо так, то волинян Б. О. Рибаків “залишив” на Західному Бузі, а бужан “переніс” на Буг Південний [34. С. 236], посилаючись на працю А. А. Шахматова “Повість минулих літ”, видану 1916 р., М. Ю. Брайчевський також “поселив” бужан на Південному Бузі, але зовсім з інших причин: за його теорією варіантів черняхівської культури бужанам підходить тільки надбужанський (південно-бужанський) її варіант, отже, там бужан він і розмістив [6. С. 308, 313].

Тепер проаналізуємо обидва погляди критично. На жаль, ми не маємо названої праці А. А. Шахматова, якою користувався Б. О. Рибаків, однак є обидва списки Повісті минулих літ – Лаврентіївський [30] та Іпатіївський [31] де, відповідно, у 13 і 9 стп. чітко написано: “по Бугу”. До речі, Іпатіївський список перевидано репринтним способом із видання 1908 р. за редакцією А. А. Шахматова.

Немає ніякої складності і з ріками – Південним Бугом і Західним Бугом, незважаючи на те, що їхні витoki, на думку Б. О. Рибаківа, майже сходяться (відстань між

обома витоками становить трохи більше 100 км по прямій лінії. – П. Д.). Річ у тому, що Західний Буг, так би мовити, Бугом був завжди. І коли літописець згадує Буг, то треба, здебільшого, розуміти, що це Західний Буг [15. С. 25]. Інше з Південним Бугом. Колись цю річку називали Бог. І коли в літературі XIX–початку XX ст. читаємо про річку Бог, то в сучасному розумінні це Південний Буг [15. С. 20–21], зокрема, це добре видно у М. С. Грушевського [9. С. 209, 628]. Правда, інколи в джерелах трапляються місця, коли йдеться про події на Південному Бузі, а літописець пише просто “на Бузі”. Але й такі випадки не повинні заводити дослідника на манівці. Адже завжди та чи інша подія описана у супроводі ознак (найчастіше це іменні чи географічні), за допомогою яких можна легко зорієнтуватися щодо місця цієї події. Наприклад, розглянемо запис із Літопису Руського про події зими 1170 р. Тоді на Київську землю напали половці, пограбували та попалили її й пішли у Половеччину. Великий князь київський Гліб Юрійович послав своїх братів з військом навздогін ворогам. Руські воїни наздогнали половців за Бугом (в Іпатіївському списку – “за Богом”) [31. Стп. 562]. Тут за географічними ознаками (Київщина, половецькі степи) зрозуміло, що йдеться про Південний Буг [21. С. 304].

Про те, що бужани не пов’язані з Південним Бугом, ще раз можна пересвідчитися, коли розглянути гіпотезу М. Ю. Брайчевського. Учений, розмістивши бужан на Південному Бузі, навів, як приклад, назви їхніх поселень: Семенки, Самчинці [6. С. 314]. Водночас на Західному Бузі – від Буська до Володимира Волинського – маємо десять топонімів, які походять від назви Буг (Бужок, Забужжя, Побужжя, Бужковичі та ін.) [45. С. 267] (рис. 1). А якщо до цього додати ще топоніми з “Етимологічного словника” – Бужковичі, Бужковське поле [15. С. 25], які теж зафіксовано в Західному Побужжі, то таких назв набереться дванадцять. То де жили бужани: на Південному Бузі у Семенці, чи на Західному Бузі – у Побужанах?

Такий же результат одержимо, коли розглянемо співзвучність племінного центру бужан – Бужська на Західному Бузі і Божська – на Південному Бузі. Тут маємо ситуацію, аналогічну з уживанням назви Буг і Бог. Майже в усіх випадках, коли згадано Божський у Літописі Руському, разом з ним названо інші міста чи поселення: Божський і Меджибож [21. С. 203, 210], Божський і Деревич, Губин, Кобуд, Кудин, Гордець, Дядьків [21. С. 399]. Усі ці населені пункти розміщені у Південному Побужжі, у Західному – шукати їх марно.

Отже, літописні бужани жили на річці Західний Буг – як і фіксував їх літописець Нестор. Тут же був і їхній політичний центр – Бужськ або Бужеськ.

Джерела та історіографія. Джерельна писемна база, на яку можна опертися для висвітлення історії бужан, порівняно невелика, якщо не сказати бідна. Цей факт частково компенсований писемними відомостями про дулібів та волинян, з якими бужани були тісно пов’язані спільною історичною долею на різних етапах становлення та розвитку. Під власним же етнічним іменем бужани згадані в писемних джерелах лише два рази.

Перша згадка про них є у хроніці “Баварського Географа” “Опис міст і територій з північної сторони Дунаю”, що датована першою половиною IX ст. Тут серед народів Середньої та Східної Європи згадані й бужани (Busane). З достовірністю цього по-

Рис. 1. Карта населених пунктів з назвою "Бужани" (за Р. Чайкою)

відомлення погоджуються чи не всі дослідники, які аналізують історію племінного (літописного) періоду східних слов'ян [7. С. 4; 23. С. 170; 38. С. 268].

Друга джерельна згадка про бужан виявлена на сторінках Повісті минулих літ Нестора-літописця [21. С. 6]. Автор, називаючи слов'янські племена на обширній території Східної Європи та коротко описуючи регіон проживання майже для кожного окремого племені, зазначив: "... бужани, бо сидять вони по Бугу..." [21. С. 6]. Однак така скупість писемних повідомлень не завадила широкій зацікавленості бужанами пізніших авторів (з XVIII ст. і до наших днів). Парадоксально, але від цього історія бужанської людності не стала зрозумілішою чи доступнішою. В історіографії бужанам також "не пощастило" – тут лише нагромаджено чимало поглядів, думок, припущень, які часто є діаметрально протилежними. Загалом же наукові погляди дослідників щодо історичної долі бужан умовно можна розділити на три напрями.

Напрям перший: бужани – тільки одна з назв одного й того ж племені в хронологічній послідовності (дуліби–волиняни–бужани). Цей напрям розвивали Л. Нідерле [23. С. 169–170], М. С. Грушевський [9. С. 206–207], Б. Д. Греков [8. С. 442], В. Д. Баран [2. С. 135], В. В. Сєдов [38. С. 321]. Таку думку підтримують київські археологи [10. С. 12; 16. С. 205].

Напрям другий: бужани і волиняни – це дві частини єдиного племені дулібів, яка розділилася після розгрому їх аварами у середині VII ст. Така думка не набула поширення в історіографії. Досить обережно її висловлював І. П. Крип'якевич [20. С. 31]. Прихильником такого напряму був Я. І. Пастернак [27. С. 543]. Аналогічний погляд висловлено в колективній монографії "Походження слов'ян" [5. С. 87]. Право на існування такої думки, поряд зі згаданою вище, допускав і М. С. Грушевський [9. С. 209].

Напрям третій: бужани – самостійна етнічна одиниця, одне з племен, яке разом з дулібами, волинянами та іншими східнослов'янськими спільнотами сформувало дулібський союз племен – перше протодержавне утворення на території України. Цей напрям мав і має не менше прихильників, ніж перший. Однозначно такі думки висловлені у працях М. Ю. Брайчевського [6. С. 311], В. В. Ауліха [1. С. 107], Б. О. Рибаківа [34. С. 236–237], М. А. Пелешчина [28. С. 10–13], М. Ф. Котляра [19. С. 44]. Тут доречно наголосити на такому факті: в українській довідковій літературі 50-х років та кінця XX ст. чітко розрізнено дулібів, бужан і волинян як цілком самостійні окремі племена [14. С. 303; 29. С. 73, 103].

Є ще один окремих погляд: бужани, а з ними й дуліби, не існували ніколи, не було ніякого дулібського союзу. Це погляди, за деяким винятком, польських дослідників 30–60-х років XX ст. [3. С. 121; 6. С. 310; 29. С. 73, 103]. Тенденційність та упередженість подібних міркувань очевидна.

Спроба вирішення проблеми. Слов'яни почали заселяти Верхнє Подністер'я вже у V ст. [3. С. 115]. На цій території ще з IV ст. склалися досить сприятливі умови для стабільного економічного розвитку [16. С. 189]. Район не зазнав руйнувань від боротьби з готами. Тут простежувалася велика концентрація довготривалих слов'янських поселень. Саме ці обставини сприяли виникненню тут у VI ст. міжплемінного об'єднання чи союзу, що одержав назву одного з племен – дулібського [3. С. 120; 16. С. 189; 18. С. 152]. Упродовж VI ст. слов'янські племена, що належали до цього союзу, поступово осво-

їли західноволинські землі. Про те, скільки племен входило до дулібського союзу, є різні думки. Наприклад, В. В. Сєдов вважав, що, крім дулібів, яких він ототожнював з волинянами, до союзу ввійшли ще племена древлян, полян і дреговичів [38. С. 300]. Це слушно заперечує В. Д. Баран, доводячи, що дулібське об'єднання складалося з дулібів, уличів, тиверців і хорватів [3. С. 122]. На наш погляд, найімовірніше, до дулібського союзу належали, крім дулібів, волиняни, бужани і хорвати. Та навіть у такому складі об'єднання займало величезну територію [25. С. 152]. Потребу створення союзу зумовлювали історичні обставини, не так внутрішні, як зовнішні чинники – готська загроза, трагічна доля антів, яких повністю розгромили і поневолили ті ж готи. Саме плем'я дулібів, імовірно, спочатку проживало у верхів'ях Дністра, потім поступово почало освоювати правобережжя Західного Бугу, дійшло до верхів'їв Прип'яті на півночі та до Горині на сході. Цю думку підтверджує карта поширення топонімічних назв “дуліби”, складена Г. Ловм'янським та доповнена В. Д. Бараном [2. С. 133] (рис. 2). Якщо не брати до уваги топоніми, які виходять за межі території дулібів, то і в такому разі ця територія досить значна. Отже, плем'я було досить сильним і численним, що й зумовило його верховенство у союзі. Про слушність такої думки свідчить і той факт, що у дулібів вже в той час був свій політичний центр – городище Зимне недалеко від сучасного Володимира Волинського [1. С. 120].

Уперше в літописі дуліби згадані в контексті аварської агресії [21. С. 7], вдруге – у повідомленні Нестора про регіони проживання окремих племен: “Дуліби тоді жили по Бугу...” [21. С. 8]. Дулібський союз проіснував недовго – вже всередині

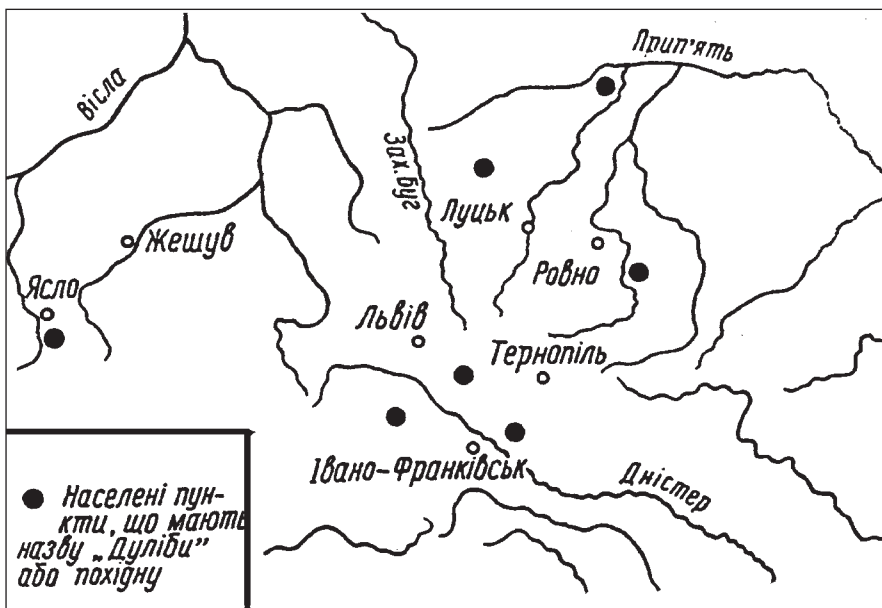

Рис. 2. Карта населених пунктів з назвою “Дуліби” (за Г. Ловм'янським і В. Бараном)

VII ст. почався його занепад унаслідок війни з аварами. На історичну арену вийшли інші племена – хорвати і волиняни, які сформували окремі протодержавні утворення. У IX–X ст. їх зафіксували у хроніках арабські автори [20. С. 32; 24. С. 20]. Один із них – Масуді – розповідав про могутній народ “валінана”, який мав свою державу із князем Маджаком на чолі й тримав у покорі всіх інших навколишніх слов’ян [9. С. 208]. Під народом “валінана” дослідники розуміють волинян [20. С. 32]. Ось тут і стає зрозумілішим повідомлення літопису: “Дуліби тоді жили по Бугу, де нині волиняни” [21. С. 8]. Дуліби, виконавши історичну місію (їхній союз не пустив таки обрив у Побужжя і Прикарпаття), поступилися своїм місцем волинянам, яких добре пам’ятав Нестор – звідси і відповідний запис у літописі.

Звичайно, у волинський союз племен увійшли бужани. Інакше їх літописець ніколи б не згадав. Адже коли він “поселяв” кожне плем’я у конкретний район проживання, то зіткнувся з таким фактом, що тільки бужани і волиняни проживали в одному й тому ж регіоні, на одній і тій же річці – Західному Бузі. Це треба було якось уточнити. Завдяки цьому і маємо літописну згадку про бужан: “...Бужани, бо сидять по Бугу, – а потім вже волиняни” [21. С. 6].

Ця коротка фраза з літопису і стала причиною гострих наукових дискусій та суперечок, що не вщухають з XVIII ст. і, як зазначено, зводяться головню до географічного та етнічного питань. На перше з них ми відповіли вище. Що ж до другого, то тут постає таке запитання: чому плем’я дулібів за досить короткий проміжок часу аж тричі змінювало етнічну назву? Адже жодне із дванадцяти інших східнослов’янських племен за цей же час цього не робило, навіть у такому екстремальному випадку, як з уличами, коли їм довелося змінити місце проживання [41. С. 57]. Дослідники, які вважають, що бужани – це ті ж самі дуліби, не можуть з’ясувати, коли ж саме змінилася назва [3. С. 120]. Недоречність цього запитання стає очевидною, коли погодитись із тим, що бужани – це окреме плем’я, як і дуліби та волиняни.

Думка про почерговість зміни назв одного і того ж племені виникла, мабуть, на підставі Лаврентіївського літопису. Адже тут слово “сидіти” у значенні “жити” використано в минулому часі – “жили” [21. С. 6; 30. Стп. 11]. Отож, вийшло, що колись по Бугу жили бужани, а тепер (у часи Нестора, початок XII ст.) – волиняни. Але ж в Іпатіївському літописі використано дієслово “живуть” – тобто і бужани “живуть”, і волиняни [21. С. 6; 31. Стп. 8]. Так міг сказати літописець у тому випадку, коли він був сучасником тих племен. На цей факт звернув увагу М. С. Грушевський [9. С. 207]. І тут немає нічого дивного. Історична пам’ять про племінний період у часи Нестора була ще досить міцною, зрештою, вона так і не згасла до кінця існування Русі як держави. Той факт, що Володимир Мономах вів переговори з племінним князем в’ятичів Ходотою – ліпше тому підтвердження [6. С. 305].

Ситуація стає зрозумілішою, коли розглядати її не під хронологічним, а під просторовим кутом зору, і зокрема, слово “послеже” – “потім”. Ми не знаємо, якого саме погляду дотримувався літописець, проте літописна згадка в такому випадку стає зрозумілою: волиняни жили по Бугу за бужанами. Така думка, свого часу висловлена М. Брайчевським [6. С. 313], знайшла підтвердження в Я. Онищука, який також дійшов висновку, що бужани і волиняни становили два різні племінні об’єднання, які існували

центри вже мали всі згадані у літописі східнослов'янські племена. Не стали винятком і бужани, від свого політичного центру – Бужська (Бужеська) – вони, напевно, й отримали племінну назву [9. С. 207]. Питання про те, коли міг виникнути Бужськ, ми вже порушували [12. С. 242]. Припущення, що він заснований у V ст., побудоване на логічних роздумах, сьогодні нам видається малоімовірним, оскільки слов'янських пам'яток того часу в Західному Побужжі наразі не виявлено [18. С. 152]. Правдоподібніше, це сталося у VI ст. – тоді, коли виникли городища у Зимному, Хотомелі, створено дулібський племінний союз. Хочеться вірити, що найближчим часом археологічні джерела дадуть відповідь на це запитання.

Усі перші нечисленні племінні центри мали подібну топографічну характеристику (розташування на високих берегах рік та невеликі розміри – їх площа не перевищувала 2 га). У Буську є таке місце – це та частина городища, де нині стоїть палац графа Бадені. Згідно з даними М. А. Филипчука, тут зафіксовано залишки земляного укріплення, площа якого 1,4 га [43. С. 2]. Чи були на території племені бужан ще укріплені городища, сказати важко. Повідомлення Баварського Географа, що їх було аж 230, не можна сприймати серйозно [29. С. 73]. Це свідчить лише про те, що бужанська земля була густо заселена.

Про подальшу долю бужан у волинському союзі племен ми знаємо дуже мало. В цьому союзі вони перебували десь із VIII ст. до 80–90-х років X ст., після чого разом з волинянами ввійшли до Києворуської держави. Ось щодо цього “входження” можна висловити кілька думок, що пов'язані з двома відомими походами Володимира Великого на так звані Червенські міста (у 981 р.) і на білих хорватів (у 993 р.). Про важливість цих західних земель для Києворуської держави, інтенсивне будівництво якої тривало за Володимира, говорити зайве. На перше місце тут традиційно ставлять значення прикарпатського соляного району [20. С. 49]. Та могла бути ще одна причина цих походів, а саме: сепаратистські тенденції західних союзів племен – хорватського та волинського.

Деякі дослідники вважали, що у другій половині X ст. білохорватський союз племен набув усіх ознак повноцінної держави [24. С. 19–21]. Власне загроза остаточної втрати контролю над білими хорватами і була головною причиною походу Володимира Великого у 993 р. Чи не сталося чогось подібного з волинянами у 981 р.? З літописного повідомлення випливає, що метою походу було повернення Червенських міст, які вже стали польськими [21. С. 49]. Однак це породило серйозні сумніви серед дослідників [9. С. 492; 20. С. 49]. Польська держава на той час переживала великі труднощі – більшу її частину разом з Краковом (Малопольща) захопила Чеська держава. Отже, не володіючи Малопольщею, поляки не могли володіти і Червенськими містами. І тут постає запитання: а чи не були причиною походу Володимира 981 р. такі ж самі сепаратистські тенденції волинян, як і хорватів? Адже Перемишль і Червен належали волинянам. На таку думку нас навели три моменти.

По-перше, повідомляючи про здобуття Володимиром Червена і Перемишля, літописець назвав “інші городи”, ним повойовані [21. С. 49].

По-друге, повоювавши старі волинські міста, князь Володимир закладав новий політичний центр Волині – Володимир, усього за 20 км від давнього Волиня [40. С. 20],

що призвело до поступового і повного його занепаду. Чи не простіше і дешевше було зробити стольним городом один із старих племінних центрів?

По-третє, 2001 р. археологічною експедицією Інституту археології ЛНУ імені Івана Франка досліджено оборонні споруди у південній частині Буського городища (поблизу гімназії). З'ясовано, що перші оборонні конструкції – насипний вал з дерев'яними укріпленнями на ньому – тут споруджені наприкінці X ст. і в той же час спалені [12. С. 12–15; 13. С. 83]. Чи це не “результати” завойовницького походу Володимира 981 р.? Чи не ввійшов до числа “інших городів” і Бужськ? Так чи інакше, але бужани разом з волинянами і хорватами наприкінці X ст. ввійшли до складу єдиної Києворуської держави і більше про них не згадано на сторінках літописів чи історичних хронік.

Отже, у VI–X ст. на Західній Волині – у Верхньому Побужжі та на Прикарпатті – проживало окреме східнослов'янське плем'я бужани.

У VI–VIII ст. бужани входили до дулібського союзу племен – першого протодержавного об'єднання на території України, а в IX–X ст. – до волинського союзу східнослов'янських племен, які також перебували на переддержавному рівні розвитку, як і дуліби, а за деякими відомостями – створили державне утворення Валінана. Як члени перших протодержавних племінних утворень, бужани впродовж усього періоду існування були активним чинником етнічних та державотворчих процесів в історії давньої України.

1. *Ауліх В. В.* Зимнівське городище – слов'янська пам'ятка VII–VIII ст. н. е. в Західній Волині. – К., 1972.
2. *Баран В. Д.* Ранні слов'яни між Дністром і Прип'яттю. – К., 1972.
3. *Баран В. Д., Козак Д. Н., Терпиловський Р. В.* Походження слов'ян. – К., 1991.
4. *Баран В. Д.* Давні слов'яни. – К., 1998.
5. *Баран В. Д.* Утворення Києво-Руської держави та етнокультурні процеси // Археологічні студії. – Київ-Чернівці, 2000. – С. 25–43.
6. *Брайчевський М. Ю.* Походження Русі // Вибрані твори. – К., 1999. – С. 179–390.
7. *Войтович Л.* Слідами білих хорватів // Літопис Червоної калини. – Львів, 1993 – № 5–6. – С. 2–8, 57.
8. *Греков Б. Д.* Киевская Русь. – М., 1953.
9. *Грушевський М.* Історія України-Руси. – К., 1991. – Т. 1.
10. Давня історія України. – Т. 3. – К., 2000.
11. *Довгань П. М.* Звіт про археологічні розкопки в м. Буську у 2001 році // Архів ІА ЛНУ ім. І. Франка. – Ф. 2. – Оп. 1.
12. *Довгань П. М.* До питання про першопочатки літописного Бужська // Етногенез та рання історія слов'ян: нові наукові концепції на зламі тисячоліть. – Львів, 2001. – С. 239–242.
13. *Довгань П. М.* Дослідження літописного Буська у світлі мікростратиграфічних спостережень // Нові технології в археології. – Київ-Львів, 2002. – С. 79–86.
14. Енциклопедія Українознавства (репринтне відтворення видання 1955–1984 рр.). – Львів., 1993. – Т. 1.
15. Етимологічний словник географічних назв Південної Русі. – К., 1985.
16. Етнічна історія Давньої України. – К., 2000.
17. *Килиевич С. Р.* Детинец Киева IX–первой половины XIII веков. – К., 1982.
18. *Козак Д. Н.* Дуліби (пошук генези) // Минуле і сучасне Волині: Олександр Цинкаловський і Волинь. – Луцьк, 1998. – С. 151–154.
19. *Котляр М.* Русь язичницька. – К., 1995.
20. *Крип'якевич І. П.* Історія України. – Львів, 1990.
21. Літопис Руський. (за Іпатським списком переклав Л. Махновець). – К., 1990.

22. *Мавродин В. В.* Происхождение русского народа. – Л., 1970.
23. *Нидерле Л.* Славянские древности. – М., 2000.
24. *Овчинников О. Г.* Ранньосередньовічна держава у Прикарпатті// Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції. – Львів, 1993. – С. 19–20.
25. *Овчинников О. Г.* Східні хорвати на карті Європи// Археологічні студії. – Київ–Чернівці, 2000. – С. 152–162.
26. *Онищук Я. І.* Етнокультурна історія Волино-подільського пограниччя в I тисячолітті н. е.// Автореф. дис... канд. іст. наук. – Львів, 2001.
27. *Пастернак Я.* Археологія України. – Торонто, 1961.
28. *Пелецишин М. А.* Буська земля в Українській історії II тисячоліття нашої ери і сучасний стан вивчення письмових та архівних джерел// Буськ в історії України. – Буськ, 2000. – С. 10–13.
29. *Підкова І. З., Шуст Р. М.* Довідник з історії України. – Т. I. – К., 1993.
30. Полное собрание русских летописей. –Т. 1: Лаврентьевская летопись. – М., 2001.
31. Полное собрание русских летописей. –Т. 2: Ипатьевская летопись. – М., 2001.
32. *Рыбаков Б. А.* Поляне и северяне// СЭ. – 1947. – Вып. 5/6. – С. 81–105.
33. *Рыбаков Б. А.* Уличи// КСИИМК. – 1951. – Вып. 30.
34. *Рыбаков Б. А.* Киевская Русь и русские княжества XII–XIII вв. – М., 1982.
35. *Седов В. В.* Кривичи// СА – 1960 – № 1. – С. 45–62.
36. *Седов В. В.* Дреговичи// СА – 1963 – № 3. – С. 112–125.
37. *Седов В. В.* Славяне в средневековье. – М., 1996.
38. *Седов В. В.* Славяне. – М., 2002.
39. *Тимощук Б. О.* Східні хорвати// МДАПВ. – 1995 – Вип. 6. – С. 214–218.
40. *Тимощук Б. О.* Східні слов'яни VII–XI ст.: полюддя, язичництво, початки держави. – Чернівці, 1998.
41. *Толочко П. П.* Київська Русь. – К., 1996.
42. *Третьяков П. Н.* У истоков древнерусской народности // МИА – 1970 – № 179.
43. *Филипчук М. А.* Звіт про рятувні роботи Буської госпдогвірної археологічної експедиції № 61 в 1988 році // Архів ІА ЛНУ ім. І. Франка. – Ф. 1. – Оп. 2.
44. *Фроянов И. Я.* К истории зарождения Русского государства// Из истории Византии и византоведения. – Л., 1991.
45. *Чайка Р. М.* Підсумки досліджень пам'яток літописних бужан в Західному Побужжі// Етногенез та рання історія слов'ян: нові наукові концепції на зламі тисячоліть. – Львів, 2001. – С. 261–267.

BUZHANY TRIBE AS ETHNIC AND STATE-FORMATION FACTOR IN THE ANCIENT HISTORY OF UKRAINE

Petro Dovgan

*Ivan Franko National University of Lviv
Institute of archaeology*

The article deals with the aspects of tribal phase in the formation of Kievan Rus' state. The main attention is paid to the history of Buzhany tribe and their possible participation in the ethnic and state-formation processes of ancient Ukraine history (5th – 10th centuries).

Key words: tribe, Duliby, Buzhany, Volyniany, chronicle.

Стаття надійшла до редколегії 06.05.2005

Прийнята до друку 14.09.2005